

کاربست روش تحلیل مضمون در خوانش زیارت عاشورا

محمد سبحانی نیا^۱*

شناسه دیجیتال (DOI): [10.22084/DUA.2025.31332.1187](https://doi.org/10.22084/DUA.2025.31332.1187)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۰۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۱

چکیده

یکی از زیارات مهم شیعه، زیارت عاشورا است. این زیارت‌نامه، ناب‌ترین مبانی معرفتی شیعه را در قالب ادبیاتی «نیایش‌گونه» ارائه کرده است که نشان می‌دهد محتوای آن بسیار فراتر از حد یک ابراز ارادت و عرض حال فردی است. اگرچه بسیاری از محققان نسبت به شرح زیارت مذکور، اهتمام ورزیده‌اند، اما آنچه تاکنون مطرح شده، بیش‌تر ناظر به شرح و تفسیر آن بوده است. در این پژوهش، تلاش شده با استفاده از روش تحلیل محتوایی، با استخراج کمی داده‌ها، فراوانی واژگان کلیدی، مضامین اصلی و مضامین فرعی یا نقاط تمرکز زیارت عاشورا، مفاهیم و ساختارهای پنهان در متن این زیارت‌نامه مورد بررسی قرار گیرد. با «طبقه‌بندی» جهت‌گیری‌ها از مجموع ۵۹ فراز زیارت عاشورا، مشخص شد متن زیارت، بر سه محور اصلی تولی، تبری و درخواست‌ها، متمرکز است و محوری‌ترین موضوع زیارت عاشورا، بیزاری و تبری جستن از دشمنان اسلام است. برای دستیابی به «مقوله»‌های تحقیق، روشن شد از ۱۴ موضوع اصلی استخراج شده، بیش‌ترین فراوانی به موضوع نفرین (۲۰ مورد) تعلق دارد که نشان می‌دهد جهت‌گیری زیارت عاشورا که تبری بوده، در واژه لعن تبلور پیدا کرده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد زیارت عاشورا، متن ساده‌ای نیست، بلکه متنی چندلایه است که با تأمل و اندیشه در آن می‌توان، اندیشه‌های سیاسی-اجتماعی و انگیزه شیعی را بازشناسی کرد و به‌عنوان الگوی دشمن‌شناسی و دشمن‌ستیزی به جنبش‌های مقاومت معرفی نمود.

کلیدواژه‌ها: زیارت عاشورا، تولی، تبری، لعن، دعا، تحلیل مضمون.

۱. مقدمه

زیارت عاشورا مانند بسیاری دیگر از زیارات و ادعیه نقل شده از معصومین علیهم السلام، از جمله سرمایه‌های ارزشمند نمادین و معنوی تشیع می‌باشد که محتوای آن بسیار فراتر از حد یک ابراز ارادت و عرض حال فردی است. این زیارت‌نامه، ناب‌ترین مبانی معرفتی را که یک شیعه، در هر زمان در ارتباط درونی و معنوی با امام خود بدان محتاج است، در قالب ادبیاتی «نیایش‌گونه» ارائه می‌دهد و بیانگر این حقیقت است که او امامش را می‌شناسد و از فلسفه شهادتش آگاه است. از این‌رو در هر زمان خود را در برابر میراثی گران‌بها می‌یابد که موظف به حفظ و صیانت و عمل به آن است. به زیارت عاشورا تنها به‌عنوان یک زیارت محض که حکایتگر یک حادثه در یک مکانی دور یا زمانی دیر، نباید نگریست، بلکه درحقیقت باید آن را یک برنامه عملی روزانه هر شیعه تلقی کرد. این زیارت از چنان جایگاه معرفتی برخوردار است که از سوی ائمه (ع) بر اهمیت و مداومت بر خواندن آن تاکید شده است (طوسی، ۱۴۱۱: ۷۸۱/۲). فرازهای زیارت عاشورا، سرشار از مفاهیم بلند و معانی ارزشمندی است که نیازمند تحلیل و بررسی موشکافانه است تا زوایای مختلف آن، به‌خوبی شناخته شود و مجالی شایسته برای بسط فرهنگ عاشورا و درک اندیشه‌های ناب ولایی فراهم گردد.

پژوهش پیش رو بر آن است با استمداد از روش «تحلیل محتوا» متن این زیارت را مورد واکاوی قرار دهد و ابعاد مختلف آن را روشن نماید. پژوهش حاضر می‌کوشد با روش توصیفی و تحلیل محتوا و با بهره‌گیری از نظریه یادشده، به پرسش‌های زیر پاسخ دهد: ۱. واژگان کلیدی و مضامین اصلی زیارت عاشورا کدامند؟ ۲. مضامین فرعی یا نقاط متمرکز این زیارت شامل چه موضوعاتی است؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

در مورد زیارت عاشورا کتاب‌ها و مقالات بسیاری نوشته شده است که به بعضی از آن‌ها اشاره می‌شود:

- محدثی (۱۳۷۸) مجموعه پیام‌های تربیتی اجتماعی مانند صبر و رضا، تجدید پیمان موالات و وسیله تقرب به حق، ولایت خون و شمشیر را از متن زیارت عاشورا استخراج کرده است.
- تهرانی (۱۳۷۶) به شرح حال راویان زیارت عاشورا و شرح و تفسیر زیارت عاشورا و اشکال مختلف قرائت و انجام آن و نقد و بررسی آن‌ها پرداخته است.
- محمودی (۱۴۰۳) فقره پایانی در زیارت عاشورا را بررسی کرده که آیا الحاقی یا اصیل است؟ به این نتیجه رسیده است که این فراز از زیارت که برای اظهار برائت از دشمنان اهل بیت علیهم السلام صادر شده، از اصالت برخوردار است.

- احمدی (۱۴۰۱) به بررسی کلمه جلاله «الله» در زیارت عاشورا پرداخته و نتیجه گرفته این زیارت، مقدمه‌ای برای شناخت خدا و تقرب الهی است.
- اندیشه، هاشم؛ عابدی، احمد (۱۳۹۷) از تجلی «توکی» در زیارت عاشورا و کسانی که باید نسبت به آن‌ها توکی داشته باشیم، سخن به میان آورده است.
- قربانی مقدم (۱۳۹۵) بررسی سندی زیارت عاشورا را از نظر سند مورد بررسی قرار داده و بر این باور است که سند دوم کتاب مصباح شیخ طوسی را بدون اشکال و قابل اعتماد است.
- همان‌طور که ملاحظه می‌شود، پژوهش‌های یادشده معطوف به اصالت سندی و محتوایی زیارت عاشورا و درس‌ها و آموزه‌های تربیتی و اعتقادی و آثار و برکات زیارت عاشورا می‌باشد. با توجه به اینکه تاکنون پژوهشی به‌طور مستقل به بررسی زیارت عاشورا بر اساس روش تحلیل مضمون صورت نگرفته است، این مقاله از نخستین پژوهش‌ها در عرصه و موضوع مذکور قرار می‌گیرد.

۱-۲. ضرورت و اهمیت پژوهش

زیارت عاشورا، حاوی مطالب ارزشمند اعتقادی و اخلاقی و تربیتی است و در طول تاریخ، بسیار مورد توجه عالمان دینی قرار گرفته است. خوشبختانه در مورد زیارت عاشورا پژوهش‌هایی صورت گرفته، اما بیش‌تر آن‌ها ناظر به شرح و تفسیر این زیارت است و حداکثر قرابتی که بین این نونگاشته و سایر متون وجود دارد، ترجمه و شرح‌هایی است که به تبیین متن دعا اقدام کرده‌اند.

بازشناسی متن زیارت عاشورا با کاربری روش تحلیل مضمون به منظور کشف زوایای ناپیدای گفتمان امام معصوم، ضرورتی غیرقابل انکار است. لازم است برای درک صحیح آن، از سطح متن به برون متن رفت و از تحلیل و بررسی سنتی که کار خود را بر متن متمرکز کرده، گامی فراتر نهاد. نبود پژوهشی مستقل در خوانش زیارت عاشورا با روش تحلیل مضمون، لزوم پرداختن به این موضوع را دو چندان کرده است.

پرداختن به محتوای زیارت عاشورا از این جهت اهمیت دارد که خط مردانگی، آزادی معنوی و بی‌تعلق زیستن در این دنیا، خط بندگی و عشق به خدا و خط ایثار و از جان گذشتن در سراسر این زیارت هویدا است. کسی که با این مناجات عارفانه انس دارد، هم زنجیر تعلقات را می‌گسلاند و هم درس خداشناسی، محبت، جهاد و معرفت اهل بیت را در سایه‌سار آن می‌آموزد و پیوند دو حادثه تأثیرگذار تاریخی یعنی قیام عاشورا و نهضت مهدوی (عج) را آشکار می‌سازد. زیارت عاشورا به ما می‌آموزد، تبری مومنان از دشمنان و اعلام تنفر و انزجار و مرزبندی آنان باید علنی و شفاف با قول و فعل باشد.

۲. مباحث نظری پژوهش

۲-۱. زیارت

واژه «زیارت» از ریشه «زور» به معنای میل کردن به چیزی و روی گردانی از چیزی دیگر است و از این رو دیدارهایی که دارای این مضمون و حامل این پیام باشند، زیارت نامیده می‌شوند. ابن منظور می‌گوید: فلانی، فلانی را زیارت کرد؛ یعنی به او روی آورد (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۴ / ۳۳۵). طریحی هم زیارت را آهنگ زیارت‌شونده کردن، به منظور تکریم و بزرگداشت او و همدم‌بودن با او دانسته است (طریحی، ۱۳۷۵: ۳ / ۳۲۰).

معنای عرفی «زیارت» نیز ریشه در اصل لغوی آن، یعنی میل و عدول دارد؛ بنابراین مفهوم واژه «زیارت»، با واژه‌هایی مانند رؤیت و مشاهده متفاوت خواهد بود، زیرا در رؤیت، تنها مفهوم دیدار منظور است، ولی در واژه «زیارت»، علاوه بر دیدار، انس و محبت هم مورد توجه قرار دارد.

زیارت همچون عبادات دیگر، دارای یک سلسله ارکان اساسی بوده که به درجات بهره‌مندی زائر از فیوضات این عبادت و به میزان توجه وی به این ارکان بستگی دارد. مانند قصد ابراز محبت و سپاسگزاری، طهارت ظاهر و باطن و انقطاع. زیارت امام از دو طریق نزدیک و دور انجام می‌شود. زیارت از راه دور در روایات شیعه، برای کسانی که زیارت حضوری برایشان مقدور نیست، توصیه شده است. در روایتی امام صادق (ع) فرموده است: کسی که قادر به زیارت از نزدیک نیست، در جای بلندی قرار گیرد و دو رکعت نماز بخواند، سپس به سوی قبور ما رو کند و سلام دهد. سلام او به ما خواهد رسید (ابن قولویه، ۱۳۵۶: ۲۸۷). زیارت‌نامه، متنی است که هنگام زیارت مرقد و قبور امامان شیعه (ع) خوانده می‌شود و حاوی درود فرستادن و ادای احترام به صاحبان این قبور است (محدثی، ۱۳۷۶: ۲۱۱). زیارت‌نامه‌ای که سندش به امام معصوم برسد، مانند زیارت عاشورا در اصطلاح به آن «زیارت مأثور» گفته می‌شود (همان).

۲-۲. زیارت عاشورا

یکی از معتبرترین زیارات شیعه، زیارت عاشورا است که روایات فراوانی از امامان معصوم (ع) برای آثار آن نقل شده است. این زیارت که به یاد واقعه عاشورا و امام حسین (ع) خوانده می‌شود، دارای جایگاه والایی در میان مؤمنان و بزرگان دین بوده و همواره سفارش شده است. امامان معصوم (ع) به‌ویژه امام باقر (ع) و امام صادق (ع) آن را به‌عنوان راهی برای تقرب به درگاه الهی و کسب رضایت خداوند معرفی کرده‌اند. در اهمیت این زیارت‌نامه همین بس که بزرگانی چون ابن قولویه، شیخ طوسی، ابن مشهدی، سیدابن طاووس، علامه حلی، شهید اول و دیگران در طی قرون متمادی آن را نقل کرده‌اند (تبریزی،

۱۳۸۹: ۹۶). این زیارت‌نامه را ابن قولویه (م ۳۶۷ ق) درکامل الزیارات (۱۳۵۶: ۱۷۵) و شیخ طوسی (م ۴۶۰ ق) در مصباح المتعجل (۱۴۱۱: ۲/ ۷۷۳) نقل کرده‌اند. هردو مولف دو سند نقل کرده‌اند، اما شخص معصوم (ع) در هر دو امام باقر (ع) است.

از بعضی از روایات استفاده می‌شود زیارت عاشورا حدیث قدسی است که از سوی خداوند به منظور بزرگداشت نام و یاد امام حسین (ع) و واقعه عاشورا و نیز ضرورت شناخت ابعاد مختلف این روز عظیم و وظیفه‌ای که شیعیان در قبال آن امام دارند، توسط جبرئیل به رسول خدا (ص) اعطا شده و به وسیله امام باقر (ع) در اختیار مردم قرار گرفته است (طوسی، ۱۴۱۱: ۷۸۰).

در مورد وضعیت سند و راویان زیارت عاشورا، پژوهش‌های مختلفی صورت گرفته است که پرداختن به آن از حوصله مقاله خارج است (نک: تبریزی، ۱۳۸۹ و قربانی مقدم، ۱۳۹۵).

ذکر این نکته لازم است که در کتب روایی، دو زیارت عاشورای معروف و غیرمعروف نقل شده که این دو تفاوت‌های زیادی با هم دارند و نمی‌توان آن دو را یکی دانست (تهرانی، ۱۳۷۶: ۷۶). در زیارت عاشورای غیرمعروف، صد مرتبه لعن و صد مرتبه سلام نیست. از این رو، زمان کمتری برای خواندن آن صرف می‌شود. در زیارت‌نامه غیرمعروفه نام حضرت عباس (ع) آمده، اما در زیارت عاشورای معروف نیامده است (قمی، ۱۳۸۴: ۷۱۳). محور پژوهش حاضر متن زیارت عاشورای معروف است.

۲-۳. روش تحلیل محتوا (Content Analysis)

در پی توجه به دانش نشانه‌شناسی و ارتباطات غیرکلامی در بررسی‌های زبان‌شناختی و متن‌پژوهی در دهه ۱۹۶۰ میلادی، روش «تحلیل محتوا» به عنوان بهترین روش ترکیبی کمی و کیفی، پای به عرصه تحقیقات علمی اندیشمندان گذاشت. این روش، این قابلیت را برای پژوهشگران فراهم می‌کند که به دور از هرگونه پیش‌داوری، به تحلیل خالص متن مورد نظر بپردازند و نتایج آن را در قالب‌های مختلف به نمایش بگذارند. به همین دلیل از دیرباز، از سوی بسیاری از محققان تلاش‌های مختلفی در راستای تدوین آن انجام شده است. این روش را نباید در خدمت بعضی از رشته‌های خاص مانند جامعه‌شناسی منحصر کرد، بلکه می‌توان از این طریق به شناخت و معرفت به‌ویژه در متون حدیثی دست یافت.

روش تحلیل محتوا در دو حوزه مطالعات کمی و کیفی قابل پیگیری است. منظور از تحلیل‌های کمی، بررسی فراوانی مضامین و موضوعات اصلی و فرعی مطرح‌شده در متن است که محقق را با

ساختار عناصر و مؤلفه‌های به کار رفته در آن بیش‌تر آشنا می‌سازد. استفاده از تحلیل‌های کیفی، به‌مثابه فنی برای شناخت بیش‌تر از پدیده‌ای است که درنهایت، منجر به نظریه‌پردازی می‌گردد.

«تحلیل‌های کمی راه ورود برای تحلیل‌های کیفی را هموار می‌کنند و در اصل نشان می‌دهند که محقق بر اساس چه مبنایی به تحلیل‌های کیفی پرداخته است. عمده‌ترین کاربردهای تحلیل محتوا عبارتند از: مطالعه اطلاعات به منظور پاسخ‌دادن به این پرسش‌ها که چه کسی؟ چه چیزی را؟ به چه کسی؟ چرا؟ چگونه؟ و با چه تاثیری؟ می‌گوید» (سبحانی‌نیا، ۱۴۰۳: ۱۷۱).

ذیل روش تحلیل محتوا، انواع مختلفی از فنون تعریف شده که فن «تحلیل محتوای مضمونی» (Thematic Content Analysis) از پرکاربردترین آن‌ها است. در این تحلیل، تکیه محقق بیش از هر چیز دیگری، روی مضامین و محتوای پیام و متن است. در این روش، محقق تلاش می‌کند به جای استفاده از مقیاس‌ها و پرسش‌نامه‌های از پیش طراحی‌شده، مضامین متن را مورد سنجش قرار دهد (تئوندورف، ۱۳۹۵: ۱۹۲).

برای مقاله حاضر از تکنیک «تحلیل محتوای مضمونی» به‌صورت کدگذاری باز با تأکید بر واژگان و قالب بیانی هر مضمون (موضوع اصلی)، ضمن شناسایی نقاط تمرکز هر متن (موضوع فرعی) تلاش شده جهت‌گیری فرازهای مختلف زیارت عاشورا تعیین و تحلیل شود.

۳. فرایند تحلیل محتوای مضمونی زیارت عاشورا

فرایند تحلیل محتوای مضمونی تحقیق حاضر، در دو مرحله کلی سامان یافته است: در مرحله اول، جدول تحلیل محتوا با سه ستون: «مضمون اصلی»، «مضامین فرعی» و «جهت‌گیری» ترسیم شده است که در جدول شماره یک به نمایش درآمده است.

جدول شماره ۱- تحلیل محتوای زیارت عاشورا

ردیف	متن زیارت	جهت‌گیری	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
۱	السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ	تولّی	اهدای سلام	اعلام وفاداری	A1
	السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ		اهدای سلام	پیامبر شناسی	A2
	السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ		اهدای سلام	امام شناسی	A3
	السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ فَاطِمَةَ		اهدای سلام	فاطمه شناسی	A4
	السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نَازَ اللَّهِ وَ ابْنَ نَارِهِ		اهدای سلام	انتقام الهی	A5

				السَّلَامُ عَلَيْكَ وَ عَلَى الْأَرْوَاحِ الَّتِي حَلَّتْ بِفَنَائِكَ	
				عَلَيْكُمْ مِنِّي جَمِيعاً سَلَامُ اللَّهِ	
				بِالْمَوَالِدِ لِنَبِيِّكَ وَ آلِ نَبِيِّكَ عَلَيْهِ وَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ	
ردیف	متن زیارت	جهت گیری	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
۱	السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ وَ عَلَى الْأَرْوَاحِ الَّتِي حَلَّتْ بِفَنَائِكَ	تولی	اهدای سلام	یاد شهدا	A9
	السَّلَامُ عَلَى الْحُسَيْنِ وَ عَلَى عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ		اهدای سلام	یاد شهدا	A10
	اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي عِنْدَكَ وَجِهاً بِالْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ		اهدای سلام	درخواست آبرومندی	A11
	بَذَلُوا مَهْجَهُمْ دُونَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ		اهدای سلام	یاد شهدا	A12
۲	لَقَدْ عَظُمَتِ الزُّرِّيَّةُ	تولی	بزرگ شماری مصیبت	هم دردی با امام	B1
	عَظُمَتِ الْمُصِيبَةُ بِكَ عَلَيْنَا		بزرگ شماری مصیبت	هم دردی با امام	B2
	عَظُمَتْ مُصِيبَتُكَ فِي السَّمَاوَاتِ		بزرگ شماری مصیبت	هم دردی با امام	B3
	مُصِيبَةٌ مَا أَعْظَمَهَا		بزرگ شماری مصیبت	هم دردی با امام	B4
	أَعْظَمَ زُرِّيَّهَا فِي الْإِسْلَامِ		بزرگ شماری مصیبت	هم دردی با امام	B5
۳	إِنِّي سَلَمْتُ لِمَنْ سَأَلْتَكُمْ	تولی	دوستی با امام	اعلام موضع	C1
	بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي		دوستی با امام	اثر	C2
ردیف	متن زیارت	جهت گیری	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
۴	فَلَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً أَهَسَتْ أَصَاسَ الظُّلَمِ	تبری	نفرین عام	دشمن شناسی	D1
	لَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً دَفَعَتْكُمْ عَنْ مَقَابِكُمْ		نفرین عام	دشمن شناسی	D2
	لَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً قَتَلَتْكُمْ		نفرین عام	دشمن شناسی	D3
	وَ لَعَنَ اللَّهُ الْمُمَهِّدِينَ لَهُمْ بِالتَّمَكِينِ مِنْ قِتَالِكُمْ		نفرین عام	دشمن شناسی	D4
	لَعَنَ اللَّهُ آلَ زِيَادٍ وَ آلَ مَرْوَانَ		نفرین خاص	دشمن شناسی	D5

D6	دشمن شناسی	نفرین خاص		لَعَنَ اللَّهُ بَنِي أُمَيَّةَ قَاطِبَةً	
D7	دشمن شناسی	نفرین خاص		لَعَنَ اللَّهُ ابْنَ مَرْجَانَةَ	
D8	دشمن شناسی	نفرین خاص		لَعَنَ اللَّهُ عُمرَ بْنَ سَعْدٍ	
D9	دشمن شناسی	نفرین خاص		لَعَنَ اللَّهُ شِعْرًا	
D10	دشمن شناسی	نفرین خاص		لَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً أَسْرَجَتْ وَ أَلْجَمَتْ وَ تَنَقَّبَتْ لِقَتَالِكَ	
D11	دشمن شناسی	نفرین خاص		اللَّهُمَّ الْعَنْ أَبَا سُفْيَانَ وَ مُعَاوِيَةَ وَ يَزِيدَ	
	کد	مضمون اصلی	جهت گیری	متن زیارت	ردیف
D12	دشمن شناسی	نفرین خاص	تبری	عَلَيْهِمْ مِثْلَ اللَّعْنَةِ أَبَدَ الْأَبَدِينَ	۴
D13	دشمن شناسی	نفرین خاص		اللَّهُمَّ فَضَاعَتْ عَلَيْهِمُ اللَّعْنُ وَ الْعَذَابُ	
D14	دشمن شناسی	نفرین عام		اللَّهُمَّ الْعَنْ أَوَّلَ ظَالِمٍ ظَلَمَ حَقَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ	
D15	دشمن شناسی	نفرین عام		اللَّهُمَّ الْعَنْ الْعِصَابَةَ الَّتِي جَاهَدَتْ الْحُسَيْنَ	
D16	دشمن شناسی	نفرین عام		اللَّهُمَّ الْعَنْهُمْ جَمِيعًا	
D17	دشمن شناسی	نفرین عام		اللَّهُمَّ خُصَّ أَتَتْ أَوَّلَ ظَالِمٍ بِاللَّعْنِ مِنِّي	
D18	دشمن شناسی	نفرین خاص		اللَّهُمَّ الْعَنْ يَزِيدَ خَاسِمًا	
D19	دشمن شناسی	نفرین خاص		الْعَنْ عُتَيْدَ اللَّهِ بْنِ زِيَادٍ	
D20	دشمن شناسی	نفرین عام		إِنِّي أَتَقَرَّبُ إِلَيْكَ ... بِالْبِرَاءَةِ مِنْهُمْ وَ اللَّعْنَةِ عَلَيْهِمْ	
	کد	مضمون اصلی	جهت گیری	متن زیارت	ردیف
D21	اعلام موضع	برائت	تبری	بَرِئْتُ إِلَى اللَّهِ وَ إِلَيْكُمْ مِنْهُمْ	۴
D22	اعلام موضع	برائت		إِنِّي أَتَقَرَّبُ ... بِالْبِرَاءَةِ مِنْهُمْ	
D23	اعلام موضع	برائت		إِنِّي أَتَقَرَّبُ ... بِالْبِرَاءَةِ مِنْهُمْ أَسَسَ ذَلِكَ	
D24	اعلام موضع	برائت		أَتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ ... بِالْبِرَاءَةِ مِنْ أَعْدَائِكُمْ	
D25	اعلام موضع	برائت		وَأَتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ ... بِالْبِرَاءَةِ مِنْ أَعْدَائِكُمْ	
D26	اعلام موضع	برائت		وَأَتَقَرَّبُ ... بِالْبِرَاءَةِ مِنْ أَشْيَاعِهِمْ	
D27	اعلام موضع	برائت		حَزَبٌ لِمَنْ خَارِبَكُمْ	

ردیف	متن زیارت	جهت گیری	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
۵	أَنْ يَرْزُقَنِي طَلَبَ ثَارِي مَعَ إِمَامٍ مَهْدِيٍّ	درخواست ها	خون خواهی	مهدویت	E1
	أَنْ يَرْزُقَنِي طَلَبَ ثَارِي مَعَ إِمَامٍ مَنْصُورٍ		خون خواهی	مهدویت	E2
	اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِيْ عِنْدَكَ وَجِيهًا بِالْحُسَيْنِ		آبرومندی نزد خدا	حضور دائمی نزد خدا	E3
	أَنْ يَجْعَلَنِي مَعَكُمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ		معیت با امام	ولایت مداری	E4
ردیف	متن زیارت	جهت گیری	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
۵	اجْعَلْ مَحْيَايَ مَحْيَا مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ		سبک زندگی	عاقبت به خیری	E5
	مَمَاتِي مَمَاتَ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ		سبک زندگی	شهادت طلبی	E6
	أَنْ يُبَلِّغَنِي الْمَقَامَ الْمُحْمَدِيَّ		مقام محمود	شفاعت	E7
	يُعْطِيَنِي بِمُصَابِي بِكُمْ أَفْضَلَ مَا يُعْطَى مُصَابًا بِمُصِيبَتِهِ		مشارکت در مصیبت	درخواست اجر برای صبر بر مصیبت	E8
	أَنْ يُنَبِّتَ لِي عِنْدَكُمْ قَدَمَ صِدْقِي		ثبات قدم	عاقبت به خیری	E9
	اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِي شَفَاعَةَ الْحُسَيْنِ		شفاعت خواهی	هدایت الهی	E10
	أَتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ ... بِمُؤَالَاتِكَ		قرب الهی	توکی	E11
	أَتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ ... بِمُؤَالَاتِكُمْ		قرب الهی	توکی	E12
	إِنِّي أَتَقَرَّبُ إِلَيْكَ ... بِالنِّزَاءَةِ مِنْهُمْ		قرب الهی	تبری	E13

۳-۱. تحلیل کمی محتوای زیارت عاشورا

در مرحله دوم، تحلیل های کمی و کیفی مبتنی بر داده های حاصل از جدول تحلیل محتوا صورت می گیرد. هر جمله دارای یک پیام یا ایده مخصوص به خود بوده که مستقل از دیگر جملات متن است. به منظور تحلیل کمی محتوای زیارت عاشورا، ابتدا متن زیارت عاشورا را به سه بخش تقسیم کردیم که هر یک از لحاظ مفاهیم و مضامین با یکدیگر متفاوت است. در مرحله بعد، به استخراج جهت گیری های هر کدام از جملات تقطیع شده، پرداخته شده است.

۳-۱-۱. فراوانی واژگان کلیدی زیارت عاشورا

فراوانی واژگان کلیدی در متن بیانگر آن است که آن پیام در سطح عالی ذهن نویسنده جای داشته و به آن توجه کرده است. به عبارت دیگر در این گونه موارد، هر واژه‌ای ضریب خاص خود را دارد. «منظور از سنجش واژگان کلیدی، شمارش و فراوانی واژگان کلیدی است که در متن حدیث خودنمایی می‌کنند و به عنوان اجزای اصلی متن جلوه گر می‌شوند. گفتنی است که این واژه‌ها از پیش تعیین شده نیستند و در مطالعات تحلیل محتوا، به تدریج خود را برای محقق نمایان می‌سازند (جانی‌پور، ۱۳۹۲: ۳۹).

یکی از کارکردهای سنجش فراوانی واژگان کلیدی زیارت عاشورا، آن است که محقق را با پرکاربردترین و کم‌کاربردترین واژگان به کار رفته در این زیارت و از این رهگذر با ادبیات به کار رفته در کلام امام آشنا می‌کند. بر اساس تحقیق صورت گرفته، پرکاربردترین واژه به کار رفته در این دعا به کلمه لعن اختصاص دارد (۲۰مورد) یعنی رویکرد اصلی این متن، اظهار خشم و نفرت و اعلام موضع در برابر دشمنان اهل بیت است.

۳-۱-۲. فراوانی مضمونی جهت گیری زیارت عاشورا

با نگاه اجمالی به مضمون هر یک از فرازهای زیارت عاشورا و بررسی فراوانی هر عنوان می‌توان تشخیص داد که متن در چه حوزه‌ای و درباره چه مواردی سخن گفته است. همان‌طوری که در نمودار شماره ۱ نشان داده شده ۵۹ فراز زیارت عاشورا در سه محور: تبری (۲۷مورد)، تولی (۱۹مورد) و دعا و درخواست (۹مورد) قرار می‌گیرند؛ یعنی جهت گیری اصلی زیارت عاشورا تبری جستن از دشمنان است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

نمودار شماره ۱- فراوانی مضمونی جهت گیری زیارت عاشورا

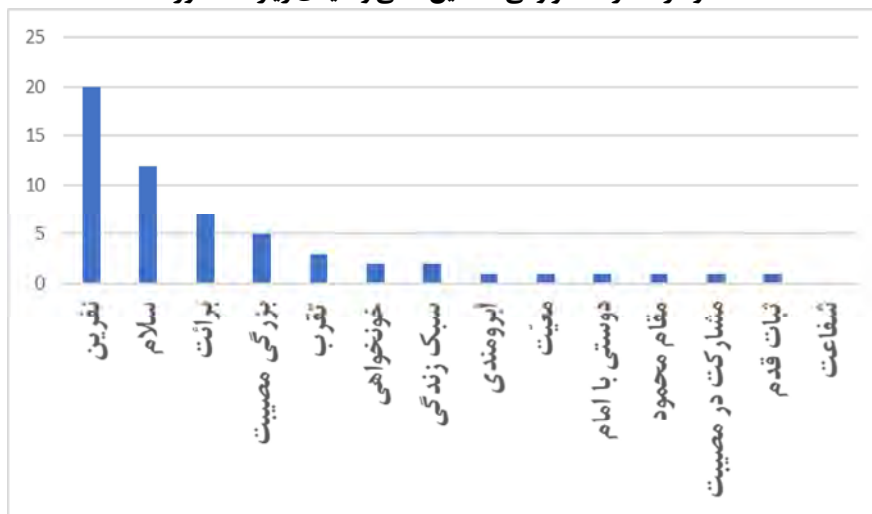

۳-۱-۳. فراوانی مضامین اصلی و کلیدی زیارت عاشورا

بر اساس نمودار شماره ۲، از میان ۵۹ فراز زیارت عاشورا، می توان ۱۴ عنوان کلیدی و کلی را استخراج کرد. در این میان، بیش ترین فراوانی به موضوع نفرین (۲۰ مورد) تعلق دارد که نشان می دهد جهت گیری زیارت عاشورا که تبری بوده، در واژه لعن تبلور پیدا کرده است.

نمودار شماره ۲- فراوانی مضامین اصلی و کلیدی زیارت عاشورا

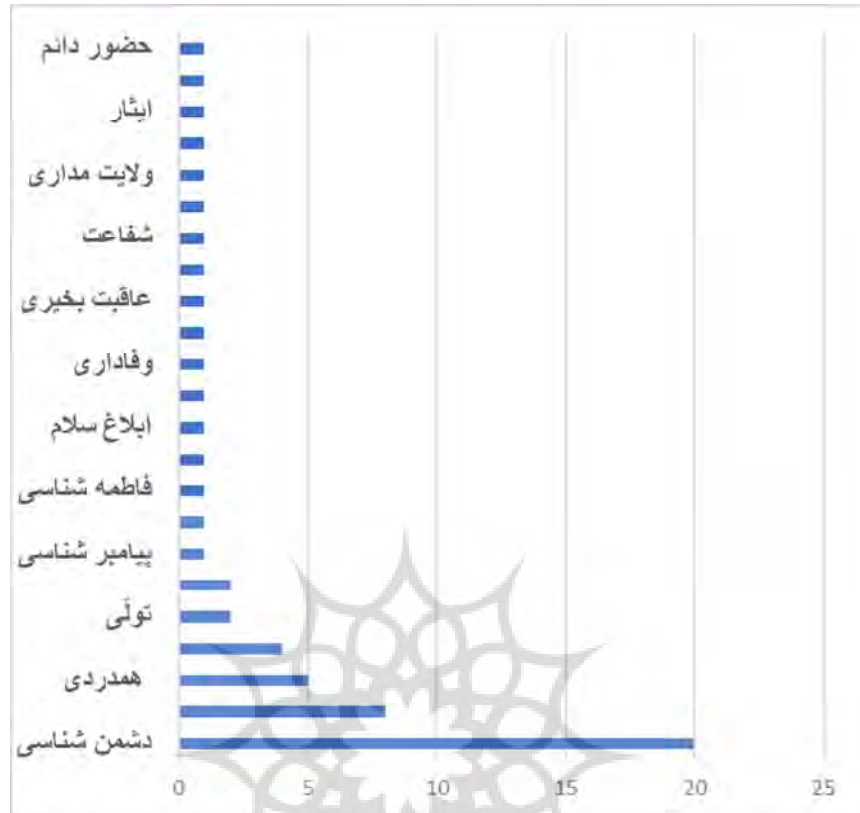
۳-۱-۴. فراوانی مضامین فرعی و نقطه متمرکز زیارت عاشورا

در این مرحله، به استخراج و درج مضامین فرعی یا همان نقاط متمرکز در هر جمله از زیارت عاشورا پرداخته شده است. برای سهولت بررسی متن زیارت، موضوعات استخراج شده در مرحله پیش (مضامین اصلی)، در قالب عناوینی جزئی تر درج شده اند. منظور از موضوعات فرعی یا نقاط متمرکز، عناوینی هستند که هرچند به صورت مستقل در زیارت مطرح نشده اند، اما تشکیل دهنده مفهوم اصلی زیارت هستند. این موضوعات لایه های درونی متن زیارت را آشکار ساخته اند. با مروری بر سه فراز انتخاب شده، می توان ۲۳ موضوع فرعی را استخراج کرد. بیشترین فراوانی مضامین فرعی مربوط به دشمن شناسی است (۲۰ مورد) که در نمودار زیر به نمایش داده شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

نمودار شماره ۳- فراوانی مضامین فرعی زیارت عاشورا

۲-۳. تحلیل محتوای کیفی زیارت عاشورا

از آنجاکه آغاز زیارت عاشورا با سلام کردن است که نشانگر تولی و دلدادگی به امام (ع) است، در این بخش ابتدا از این مقوله شروع کرده و مباحث مربوط به این بخش بیان می‌شود:

بخش اول: تولی

یکی از اصول مسلم قرآنی، تولی است که در بعضی از فرازهای زیارت عاشورا تجلی پیدا کرده است.

معنای تولی

برای تولی معانی متعددی از جمله دوستی داشتن با کسی و پیروی کردن از او و ولی گرفتن وی و یاری رساندن به او ذکر شده است (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۴۰۲/۱۵). بر اساس منابع شیعی، این واژه با عنوان

«الحب فی الله» به معنای دوست داشتن، تصدیق و تبعیت و پذیرش ولایت خدا و پیغمبر و ائمه آمده است. در مذهب شیعه و نیز در میان اهل سنت، تولی از واجبات دینی است (علوی، ۱۴۳۷: ۲۱۷). بسیاری از مفسران و عالمان، با استناد به آیه مودت، دوستی و محبت به اهل بیت پیامبر (ص) را واجب دانسته‌اند (فخر رازی، ۱۴۲۰: ۵۹۵/۲۷). نمادهای تولی در زیارت عاشورا عبارتند از:

۱. سلام بر اولیای الهی

یکی از پاره‌گفتارهای پرتکرار زیارت عاشورا، سلام‌دادن است که ۱۲ بار آمده است که بیش‌تر آن‌ها سلام به خود حضرت و برخی به غیر امام (فرزند و صحابه) است. سلام در لغت به معنای سلامتی، امنیت و صلح و سلامت، یعنی کناربودن از آفات ظاهری و باطنی است (قرشی بنایی، ۱۴۱۲: ۲۹۶/۳؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۴۲۱؛ طریحی، ۱۳۷۵: ۸۳/۶) که در فارسی به «درود» ترجمه شده است.

سلام در این زیارت، می‌تواند دو گونه اراده شده باشد: سلام خداوند بر آنان و سلام زائر بر آنان. اگر سلام خداوند بر امام منظور شده باشد، از آنجا که الف و لام در «السلام علیک» برای استغراق یا جنس است، معنایش امنیت مطلق نسبت به تمام گناهان و آلودگی‌ها و عیوب از طرف خداوند بر شماست. در قرآن کریم این گونه سلام به رسولان الهی مانند نوح (صافات/۷۹)؛ ابراهیم (همان/۱۰۹)؛ موسی و هارون (همان/۱۲۰)؛ ال یاسین (همان/۱۳۰)؛ یحیی (مریم/۱۲) و عیسی (همان/۳۳) آمده است. در فرازی از زیارت عاشورا نیز می‌خوانیم: «علیک منی سلام الله».

چنانچه سلام زائر مراد باشد، به دو معنا به کار می‌رود: ۱. به معنای اعتراف زائر بر سالم بودن و مبرابردن امام از جمیع گناهان و عیوب است؛ ۲. به این معنا که زائر خود و جمیع شئون خویش را به امام تسلیم می‌نماید. در مورد فلسفه سلام کردن به امام باید گفت: اولاً. سلام تحیت است چنان که قرآن مجید می‌فرماید: (فَسَلِّمُوا عَلٰی اَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً) (نور/۶۱)؛ و ما می‌خواهیم زیارت را با تحیت آغاز کنیم. ثانیاً. یکی از آداب ورود، سلام است. قرآن دستور داده است، اگر به خانه‌ای غیر از خانه خود وارد می‌شوید، سلام کنید. قرآن سلام کردن را از آداب ملاقات و زیارت بهشتیان دانسته است: (تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ) (احزاب/۴۴). ثالثاً. سلام زائر در واقع جواب سلام امام است، زیرا خداوند به پیامبرش سفارش کرده به کسانی که به محضرشان می‌آیند، سلام کند: (وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) (انعام/۵۴). و این امر شامل زمان پس از مرگ نیز می‌شود و درباره ائمه نیز صدق

می‌کند، زیرا خود ایشان فرموده‌اند خداوند هرچه را به اولین ما عنایت کرده، به آخرین ما هم مرحمت فرموده است (مسوب به مفید، ۱۴۱۳: ۲۶۸).

۲. بزرگ‌شماری مصیبت عاشورا

در زیارت عاشورا چندین بار از بزرگی حادثه کربلا در روز عاشورا سخن به میان آمده است. حادثه ای فراگیر و با جلالت به‌طوری که ملکوت کل عالم با آن درگیر است. لَقَدْ عَظُمَتِ الرَّزِيَّةُ وَ جَلَّتْ وَ عَظُمَتِ الْمُصِيبَةُ بِكَ [بِكُمْ] عَلَيْنَا وَ عَلَى جَمِيعِ أَهْلِ الْإِسْلَامِ وَ جَلَّتْ وَ عَظُمَتِ مُصِيبَتُكَ فِي السَّمَاوَاتِ عَلَى جَمِيعِ أَهْلِ السَّمَاوَاتِ؛ مصیبت امام حسین (ع) نه تنها بر ما عظمت دارد، بلکه برای اهل آسمان نیز بزرگ است. ممکن است گفته شود چرا این قدر در زیارت عاشورا اشاره به عظمت و بزرگی مصیبت جان‌سوز کربلا شده است؟

شخصی خدمت امام صادق (ع) آمد و سوال کرد: آیا اعظم المصائب بودن تنها به‌خاطر ابعاد وسیع فاجعه کربلاست که این بر هیچ کسی پوشیده نیست، همه می‌دانند و اگر به‌خاطر شهادت حضرت است که همه ائمه (ع) به شهادت رسیدند. حضرت فرمودند: «اصحاب کسا» پنج نفر بودند، یکی از آن‌ها امام حسین (ع) بودند. مردم متکی به اصحاب کسا بودند. به وسیله این بزرگواران تسکین و آرامش پیدا می‌کردند و با مبدا وحی ارتباط داشتند. حلال و حرامشان را می‌شناختند. هریک به شهادت رسیدند تا به امام حسین (ع) رسید. مردم مثل این که پیامبر (ص) را می‌دیدند. راوی می‌گوید: مگر علی بن الحسین (ع) امام نبودند؟ فرمودند امام بودند، ولی پیامبر (ص) را ندیده بودند و از زبان پیامبر سخنی نشنیده بودند، این است که مردم به مصیبت بزرگی مبتلا شدند که ارتباطشان با وحی قطع شد (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۴/ ۲۶۹). در روایات متعددی آمده است که آسمان و زمین چهل روز پس از شهادت امام حسین علیه السلام بر آن حضرت گریستند (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۵/ ۲۰۶).

ذیل آیه (فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَ مَا كَانُوا مُنْتَظَرِينَ) (دخان/ ۲۹). روایاتی نقل شده که چگونگی گریستن را بیان کرده است، مانند آنچه از امام صادق (ع) نقل شده که فرمود: كَانَتِ الشَّمْسُ تَطْلُعُ حُمْرَاءَ وَ تَغِيْبُ حُمْرَاءَ؛ آفتاب طلوع می‌کرد، درحالی که سرخ بود و غروب می‌کرد، درحالی که سرخ بود (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۵۴/ ۴). البته سرخی آسمان امروزه نیز وجود دارد و خورشید همیشه در زمان طلوع و غروب سرخ بوده است. احتمالاً منظور این است که آسمان و خورشید بیش از حد معمول رنگ خون گرفته بود و سرخی آن بیش از روزهای عادی بوده است.

پس از شهادت امام، فرشتگان آسمان به شیون درآمدند و گفتند: خداوند! این حسین برگزیده تو و فرزند پیامبر توست! خداوند تمثال امام زمان (عج) را به آن‌ها نشان داد و فرمود: *بِهَذَا أَتَّقِمُ لَهُ مِنْ ظَلَمِيهِ* با این قائم، از خون حسین انتقام خواهم گرفت (همان: ۲۲۱).

در این زیارت‌نامه با دو مصیبت آشنا می‌شویم: یکی مصیبت عظیم که همان جنبه غم‌انگیز و تراژیک واقعه عاشورا است. این مصیبت به چند بخش تقسیم می‌شود: ۱. مصائبی که به شخص حضرت و به خاندان، اهل بیت و یارانش قبل از شهادت وارد شده است. ۲. مصائبی که عصر عاشورا قبل از شهادت و بعد از شهادت بر پیکر مقدسش وارد شده است. ۳. مصائبی که در جریان اسارت به خاندان ایشان وارد شده است. ۴. مصائبی که به علت عدم حکومت حضرت به عالم اسلام متوجه جامعه اسلامی شده است. مصیبت دیگر، مصیبت اعظم است که بسیار غم‌انگیزتر از مصیبت عظیم است. مصیبت جهل مردم کوفه است که ظرفیت پذیرش معصوم و فهم و لیاقت استفاده از محضر او را نداشتند؛ نمی‌توانستند سبک زندگی‌شان را با ایشان هماهنگ کنند.

۳. دوستی با دوستان اهل بیت

در دو فراز از زیارت عاشورا زائر با گفتن «*إِنِّي سِلْمٌ لِمَنْ سَأَلَكُمْ* وَ حَرْبٌ لِمَنْ حَارَبَكُمْ»، ولایت‌مداری خود را اعلام و ملاک حق و باطل و معیار فضیلت و رذیلت را صحنه عاشورا می‌داند و به اولیای الهی عشق می‌ورزد و خود را پیرو محض امامش معرفی می‌کند. درواقع، این فراز از زیارت عاشورا اعلام موضع سیاسی است که تا روز قیامت استمرار دارد.

ولایت همچون توحید یک مفهوم مرکبی است، همان‌طوری که توحید (لا اله الا الله) عبارت از نفی معبودهای باطل و اثبات خدای یگانه است، ولایت امامان نیز هم جنبه اثبات (محبت) و هم جنبه نفی (برائت از دشمنان) دارد. ولایت هم مثل توحید وقتی خالص و کامل است که در برگرفته هر دو جهت باشد. نکته دیگر آن است که ما هم خود امام (ع) و هم دوستان امام را دوست داریم.

بخش دوم: تبری

تبری به معنای بیزاری جستن، ریشه در قرآن کریم دارد و «برائت» نام یک سوره قرآن است که با برائت خدا و پیامبرش از مشرکان آغاز می‌گردد. این اصطلاحی کلامی در برابر تولی از آموزه‌های اسلام به‌ویژه نزد شیعه امامیه است.

تبری صرفاً به معنای نفی گذشته تاریخی نیست، بلکه امری زمانمند است که مخاطب را موظف می‌کند در هر عصر، موضعی روشن در برابر طاغوت زمان بگیرد. لعن و نفرین، طلب عذاب، ابراز

ناخرسندی از دشمنانشان، گواه «تبری» از آنان است. یکی از بخش‌های مهم زیارت عاشورا، لعن و نفرین بر بنیان‌گذاران ظلم بر خاندان پیامبر و ستمگرانی است که ایشان را از مقام و جایگاه برحقشان در رهبری عالم محروم کردند یا اسباب، لوازم و مقدمات این جور و جفا را در قتل امام حسین (ع) و یارانش فراهم آوردند. بعضی افراد در منش و رفتارشان آنقدر پلیدی و پلشتی انعکاس یافته که باید این مسئله مورد توجه قرار بگیرد و در اذهان بماند و نفرینشان جاودانه باشد. تکرار واژه لعن در ۲۰ مرتبه، نشان‌دهنده اهمیت موضوع است. جالب است که در این زیارت لعن بر سلام، تقدم پیدا کرده است، زیرا همان‌طور که در روایات آمده است کسی که تولی دارد، اما تبری ندارد، همانند آدم یک چشم است که فضایل را دیده، ولی رذایل را ندیده است (مجلسی، ۱۴۰۳: ۵۸/۲۷).

راغب اصفهانی می‌گوید: «لعن به معنای طرد و دور کردن با غضب است. لعن اگر از طرف خداوند باشد، در آخرت به معنای عقوبت و در دنیا به معنای انقطاع از قبول رحمت و توقیف است و اگر از طرف انسان باشد به معنای دعا و نفرین و درخواست پرضرر غیر است» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۷۴۱). جوهری می‌نویسد: «لعن، راندن و دور کردن از خوبی‌ها است. همچنین، لعن بیزاری از اعمال زشت یک فرد است» (جوهری، ۱۴۰۴: ۱۹۶/۶). شاید بهترین تعبیری که مفهوم لعن عربی را در فارسی منتقل کند، عبارت «خدا نیامرزد» است.

لعن کردن به کسی که سزاوار آن است، ریشه قرآنی دارد. خداوند گروه‌هایی را در قرآن لعن کرده است که عبارت‌اند از: منافقان (توبه/۶۸)، مشرکان (فتح/۶) کافران (بقره/۱۶۱)، فسادکنندگان در زمین (رعد/۲۵)، قوم یهود (مائده/۷۸)، مرتدان (آل عمران/۸۷)، شیطان (نساء/۱۱۸)، کسانی که خدا و رسول خدا را آزار می‌دهد (احزاب/۵۷) و دروغ‌گویان (نور/۷ و آل عمران/۶۱).

از همین رو است که لعن، نه به‌عنوان یک احساس شخصی، بلکه به‌مثابه یک داوری ارزشی و اعتراض به انحراف از حق در تاریخ معنا پیدا می‌کند. در این نگاه، تبری بخشی از عدالت‌محوری دینی است و بازخوانی حادثه عاشورا، بدون این عنصر به تحریف معنای قیام منجر می‌شود. لعن و نفرین در این زیارت کارکرد سیاسی اجتماعی دارد. مانند:

۱. تبری:

نفرین درواقع، اعلام موضع و از مصادیق تبری جستن از دشمنان اسلام است که در همین زیارت عاشورا در شش مورد کلمه «برائت» به کار رفته است.

۲. ابراز خشم و نفرت:

نفرین به معنای دعای بد در حق دیگری است و مشتمل بر اظهار خشم و نفرت از کسانی است که توانایی دفع ظلمشان را ندارد.

۳. گروه‌بندی دشمنان:

در زیارت عاشورا با به کار بردن کلید واژه لعن، دشمنان اهل بیت علیهم السلام درجه و طبقه‌بندی شده‌اند که عبارتند از:

۱. مؤسسان: در دو فراز از زیارت عاشورا به این دسته اشاره شده است: **اللَّهُمَّ الْعَنْ أَوَّلَ ظَالِمٍ ظَلَمَ حَقَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ؛** پروردگارا تو لعنت فرست بر اول ظالمی که در حق محمد (ص) و آل پاکش ظلم و ستم کرد.

فَلَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً أَكْسَسَتْ أَصْنَاسَ الظُّلْمِ وَ الْجَوْرِ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ؛ پس خدا لعنت کند امتی را که اساس ظلم و ستم را بر شما اهل بیت رسول بنیاد کرد.

۲. زمینه‌سازان: **لَعَنَ اللَّهُ الْمُمَهِّدِينَ لَهُمْ بِالتَّمَكِينِ مِنْ قِتَالِكُمْ؛** خدا لعنت کند کسانی را که اسباب قتل شما را فراهم کردند. آنانی که می‌توانستند، مانع چنین جنایت وحشتناک باشند، اما با قلم و قدم و پیام و سکوت خود زمینه‌ساز مصیبت کربلا شدند. گناه بسترسازان آن قدر مهم است که در کنار قاتلان امام حسین (ع) مشمول لعنت خداوند شده‌اند. در زیارت عاشورا، این بینش و بصیرت داده می‌شود که تنها صحنه‌گردانان و مباشران را نبینند، بلکه دست‌های پشت پرده و حامیان و ساکنان و راضیان را هم بشناسیم. آنان که حتی اسب و زین و لجام برای نیروهای عمر سعد و ابن زیاد فراهم کردند.

۳. قاتلان و مباشران: در این زیارت از آن‌ها با واژه‌هایی مانند «**أَسْرَجَتْ**»، «**الْجَمَتْ**» و «**تَنَقَّبَتْ**» یاد شده است. نکته جالب این است که فقط قاتلان که با تعبیر لعن الله امة قتلتکم یاد شده‌اند. لعن نمی‌شوند، بلکه همه همراهان و سپاهی لشکران هم لعن می‌شوند. اینها همان کسانی‌اند که یک بار از آن‌ها با تعبیر **أَسْرَجَتْ وَ الْجَمَتْ وَ تَنَقَّبَتْ لِقِتَالِكَ** و یک بار با تعبیر **الْعَصَابَةِ الَّتِي جَاهَدَتِ الْحُسَيْنَ وَ شَايَعَتْ وَ بَايَعَتْ وَ تَابَعَتْ عَلَى قَتْلِهِ** یاد شده است.

علاوه بر واژه لعن و پراشت، دو کلمه «عدو» و «حرب» در مقابل «ولی» و «سلم» نیز مرزبندی و تقابل با دشمنان امام حسین (ع) را در زیارت عاشورا نمایندگی می‌کند. این غیریت‌سازی ویژگی‌هایی دارد:

۱. گسترش دامنه مرزبندی: دو واژه «عدو و حرب» در زیارت عاشورا دامنه دشمنی را بسیار گسترده کرده است، همان‌طوری که «سلم و ولی» دامنه دوستی را وسعت بخشیده‌اند.

۲. ابدی بودن تقابل: چنانکه در متن زیارت عاشورا تصریح شده است، مدت و زمان دوستی با امام و دشمنی با دشمنانش تا قیامت امتداد یافته است. زائر خطاب به امام حسین (ع) عرضه می‌دارد. این دوستی با شما و دشمنی با دشمنان شما تا قیامت باقی خواهد ماند.

بخش سوم: درخواست‌ها

در زیارت عاشورا هفت درخواست کلیدی بیان می‌شود. این درخواست‌ها بیانگر تمایلات معنوی زائر و جامعیت در نیایش است.

بی‌تردید درخواست‌های افراد معرّف شخصیت آنان است. امام علی (ع) می‌فرماید: قَدَّرَ الرَّجُلُ عَلَى قَدْرِ هِمَّتِهِ (نهج البلاغه/ حکمت ۴۷)؛ ارزش هر انسانی به اندازه همت و مطلوب اوست. زائر در زیارت عاشورا می‌یابد که با وساطت اباعبدالله (ع) چه اصلاحات و تحول بنیادی و اصولی ممکن است در او ایجاد می‌شود.

در این مجال به هفت دعای مهم این زیارت، اشاره می‌کنیم:

۱. خوان خواهی

در دو فراز زیارت عاشورا از خدا خواسته شده که خون‌خواهی امام حسین را به رهبری امام منصور از اهل بیت محمد (ص) یا امام هدایتگری که ناطق به حق است، روزی گرداند و این الفاظ، ظهور امام مهدی (ح) و خون‌خواهی توسط ایشان را می‌رساند و به اصل مهدویت اشاره می‌کند که زیربنای حرکتی فکری شیعیان در زمان انتظار را تشکیل می‌دهد. امام زمان (ع) عهده‌دار تمام خون‌هایی است که به ناحق در طول تاریخ ریخته شده است. آن حضرت در زمان ظهور با ایجاد عدالت و پایان دادن به جریان ظلم، انتقام مظلومان جهان را خواهد گرفت و مظلوم‌ترین فردی که در عالم کشته شده است، حضرت سید الشهداء (ع) است؛ از این‌رو، امام مهدی (ع) خون‌خواه و منتقم خون امام حسین (ع) است. این موضع ارتباط عاشورا و مهدویت را نشان می‌دهد.

۲. معیت با حجت خدا

همراهی با معصوم (ع) از دو زاویه معنا پیدا می‌کند: یکی عقب‌نماندن از امام و دیگری، جلونزدن از امام. به تعبیر زیارت جامعه کبیره، انسان بایستی همواره ملازم و همراه با معصوم (ع) باشد. فَالْزَاغِبُ عَنْكُمْ مَارِقٌ وَاللَّازِمُ لَكُمْ لَاحِقٌ وَالْمُقَصِّرُ فِي حَقِّكُمْ زَاهِقٌ وَالْحَقُّ مَعَكُمْ وَفِيكُمْ وَمِنْكُمْ وَالْيَكُومُ .

در فرازی از زیارت عاشورا که می‌فرماید: فَاسْأَلِ اللَّهَ الَّذِي أَكْرَمَنِي بِمَعْرِفَتِكُمْ وَ مَعْرِفَةِ أَوْلِيَانِكُمْ وَ رَزَقَنِي الْبِرَاءَةَ مِنْ أَغْدَائِكُمْ أَنْ يَجْعَلَ لِي مَعَكُمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ. شرایط معیت معصوم بیان شده است که عبارتند از: معرفت به امام، معرفت دوستان امام و برائت از دشمنان اهل بیت.

۳. آبرومندی نزد پروردگار

اگر کسی خودش آبرومندی کافی ندارد و از وجاهت لازم برخوردار نیست، راه ارتباط برای او این است که به آبرومند نزد خدا رجوع کند و او را میان خود و خدا وسیله و واسطه قرار دهد. در این باره قرآن کریم می‌فرماید: وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ (مائده / ۳۵)؛ به سوی خداوند واسطه بجوئید.

۴. حیات و ممات حسینی

در زیارت عاشورا می‌خوانیم: اللَّهُمَّ اجْعَلْ مَحْيَايَ مَحْيَا مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ مَمَاتِي مَمَاتَ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ

حیات با محیا فرق می‌کند. حیات یعنی زندگی اما محیا یعنی سبک زندگی.

۵. شفاعت طلبی

اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي شَفَاعَةَ الْحُسَيْنِ يَوْمَ الْوُرُودِ

«در شرع مقدس اسلام شفاعت درواقع، یک مکتب عالی تربیت و وسیله اصلاح افراد گناهکار و آلوده، و بیداری و آگاهی است. این معنای شفاعت بر محور دگرگونی و تغییر موضع شفاعت‌شونده دور می‌زند» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۲۲۵/۱). در بین ائمه (ع) شفاعت امام حسین (ع) به شکل عجیبی بیان شده است.

۶. سهم بودن در مصیبت

در زیارت عاشورا از خداوند می‌خواهیم بهترین پاداش عزاداری به ما عنایت فرماید: أَسْأَلُ اللَّهَ بِحَقِّكُمْ وَ بِالسَّانِ الَّذِي لَكُمْ عِنْدَهُ أَنْ يُعْطِيَنِي بِمَصَابِي بِكُمْ أَفْضَلَ مَا يُعْطَى بِمُصِيبَتِهِ؛ از خدا می‌خواهم به حق شما و منزلتی که برای شما نزد اوست که عطا کند به من به خاطر مصیبت‌زدگی‌ام به شما، برترین چیزی را که عطا کند به مصیبت‌زده‌ای.

برای کسی که معرفت داشته باشد، مصیبت امام برای او بزرگ‌ترین مصیبت‌هاست، زیرا پیوند روحی و عاطفی بین مؤمن و امامش وجود دارد. مصیبت بر امام، بر جان مؤمن نیز سنگینی می‌کند؛ لذا زیارت‌کننده از خداوند می‌خواهد بالاترین پاداشی را که در مقابل هر مصیبتی به مصیبت‌زده داده می‌شود، به او عطا نماید.

این خواسته نشان می‌دهد در زیارت عاشورا علاوه بر بُعد معرفتی، به جنبه احساسی هم توجه شده است و تلاش شده است علاوه بر افزایش سطح معرفت، به احساسات مخاطب هم جهت داده شود. نگاه ما به قیام عاشورا، فقط بعد عقلانی نیست، بلکه با احساسات هم نیز باید به واقعه عاشورا نگریست. قدرت عاطفه، قدرت عظیمی است؛ لذا پیشوایان دین در روایت زیادی ما را به گریستن و گریانیدن سفارش کرده‌اند (ابن قولویه، ۱۳۵۶: ۱۰۱). تا در سایه آن، پیوند با امام مستحکم‌تر گردد.

۷. ثبات قدم بر ولایت

در زیارت عاشورا در دو جا ثبات قدم از خداوند خواسته شده است: یکی در اواسط زیارت آمده است:

أَنْ يُبَيِّنَ لِي عَنْدَكُمْ قَدَمَ صِدْقٍ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ دِيْكَرِي فِي فِقْرِهِ يَا بَانِي وَ دِرْ حَالَتِ سَجْدَةٍ: ثَبَّتْ لِي قَدَمَ صِدْقٍ عَنْدَكَ مَعَ الْحُسَيْنِ. در روایات اهل بیت، قدم صدق به محبت و ولایت اهل بیت (ع) تفسیر شده است. امام صادق (ع) در تفسیر آیه (وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ) می‌فرماید: منظور ولایت امیر المومنین (ع) است (کلینی، ۱۴۰۷: ۱/۴۲۲).

۴. نتیجه‌گیری

بررسی‌های صورت گرفته در متن زیارت عاشورا، گویای این مسئله است که فراتر از یک متن ساده، حاوی رمز و رازها و نکات نهفته‌ای است که با روش‌های نوظهور پژوهشی، قابل استخراج است. به نظر می‌رسد توصیه‌های مکرر بزرگان دین و سیره عملی آنان بر خواندن زیارت عاشورا، با مباحث معرفتی موجود در آن، بی‌ارتباط نیست. زیارت عاشورا وسیله‌ای مؤثر برای هدایت فکری، رفتاری و عاطفی مردم است که می‌تواند به عنوان الگویی برای معرفی هویت شیعه، موضع‌گیری در برابر ظلم و تحقق مقاصد معنوی و اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد.

تقطیع معنادار زیارت عاشورا بر اساس روش تحقیق علمی تحلیل محتوا و فراوانی واژگان کلیدی و نیز مضامین فرعی یا همان نقاط متمرکز ما را به این نتیجه می‌رساند که زیارت عاشورا، علاوه بر درخواست‌هایی از پروردگار، برخوردار از دو آموزه بزرگ در زندگی است: دوستی با حق‌مداران و رهبران راه حق و حقیقت و یزاری از ستمگران و جنایتکاران.

محوری‌ترین موضوع این زیارت، مقوله تبری از دشمن است که با واژه‌هایی مانند «لعن»، «عدو» و «حرب» مرزبندی و تقابل با دشمنان امام حسین (ع) و غیرت‌سازی را نشان می‌دهد. زیارت عاشورا تبری

را به مثابه یکی از ارکان ایمان و معیار تشخیص حق و باطل باز تعریف کرده است. لازمه تبری، دشمن شناسی است. زیارت عاشورا با نام بردن از افراد و گروه‌هایی که سزاوار لعن و نفرین‌اند، به ما می‌آموزد، تبری مومنان از دشمنان و اعلام تفر و انزجار و مرزبندی آنان باید علنی و شفاف با قول و فعل باشد. در این زیارت، با لعن و سلام‌های مکرر، نه تنها موضع خود را نسبت به جریان باطل اعلام می‌کنیم، بلکه پیوندی عاطفی و معرفتی با امام حسین (ع) برقرار می‌سازیم.

فهرست منابع؛

- قرآن مجید

- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*. چاپ سوم. بیروت: دار صادر.
- ابن قولویه، جعفر بن محمد. (۱۳۵۶ق). *کامل الزیارات*. نجف اشرف: انتشارات مرتضویه.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی. (۱۳۷۹ق). *مناقب آل اُبی طالب (ع)*. قم: علامه.
- احمدی، ابوالفضل. (۱۴۰۱ش). «بررسی شناخت توحید در زیارت عاشورا». مجله *معرفت*. ۳۱ (۱۹۶). شماره ۲۹۶، ۱۱-۲۳.
- اندیشه، هاشم؛ عابدی، احمد. (۱۳۹۷ش). «عاشورا و زیارت عاشورا، آئینه تجلی تولی، با رویکرد قرآنی - روایی». *سراج منیر*. ۹ (۳۲)، ۱۲۱ - ۱۴۵.
- تبریزی، میرزا جواد. (۱۳۸۹ش). *زیارت عاشورا فرائد از شبهه*. قم: دارالصدیقه الشهدیه.
- تهرانی، ابوالفضل. (۱۳۷۶ش). *شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشور*. تهران: مرتضوی.
- جانی پور، محمد؛ شکرانی، رضا. (۱۳۹۲ش). «رهاوردهای استفاده از روش تحلیل محتوای کمی در فهم احادیث».
- پژوهش‌های قرآن و حدیث. ۴۶ (۲). ۲۷-۵۷.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۴ق). *الصحاح*. بیروت: دار العلم.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). *مفردات ألفاظ القرآن*. بیروت: دار القلم - الدار الشامیه.
- رضی، محمد بن الحسین. (۱۴۱۴ق). *نهج البلاغه*. نسخه صبحی صالح. قم: هجرت.
- سبحانی‌نیا، محمد. (۱۴۰۳ش). «تحلیل شبکه مضامین دعای عهد به منظور کشف الگوی زیست منتظرانه». *دعای پژوهی*. ۴ (۶). ۱۶۷-۱۸۹.
- طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۷۵ش). *مجمع البحرین*. چاپ سوم. تهران: مرتضوی.
- طوسی، محمد بن الحسن. (۱۴۱۱ق). *مصباح المتهجد*. بیروت: مؤسسه فقه الشیعه.
- (۱۴۰۷ق). *تهذیب الأحکام*. چاپ چهارم. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- علوی، سید عادل. (۱۴۳۷ق). *عقائد المؤمنین*. قم: مؤسسه اسلامی تبلیغ و ارشاد.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). *التفسیر الکبیر*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- قربانی مقدم، محمد. (۱۳۹۵). «بررسی سندی زیارت عاشورا». *حدیث پژوهی*. ۸ (۱۵). ۷۷-۱۰۰.

- قرشی بنایی، علی اکبر. (۱۴۱۲ق). **قاموس قرآن**. چاپ ششم. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- قمی، شیخ عباس. (۱۳۸۴ش). **مفاتیح الجنان**. ترجمه: الهی قمشه‌ای، قم: مطبوعات دینی.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق. (۱۴۰۷ق). **الکافی**. چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱ش). **تفسیر نمونه**. چاپ دهم. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- محدثی، جواد. (۱۳۷۸ش). **درس‌هایی از زیارت عاشورا**. تهران: دارالحديث.
- ----- (۱۳۷۶ش). **فرهنگ عاشورا**. قم: نشر معروف.
- مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳ق). **بحار الأنوار**. چاپ دوم. بیروت: دار إحياء التراث العربي.
- منسوب به مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ق). **الإختصاص**. قم: المؤتمر العالمي لآلفة الشيخ المفيد.
- نئوندورف، کیمبرلی. (۱۳۹۵ش). **راهنمای تحلیل محتوا**. مترجمان: حامد بخشی و وجیهه جلائیان بخشنده، مشهد: جهاد دانشگاهی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

